

## TRANZICIJA NA DEMOKRATIJU:<sup>2</sup>

### Uparedna analiza izbora 1992. i 1993. godine u Srbiji

Zlatko J. Kovačić, docent  
Ekonomski fakultet, Beograd  
Kamenička 6, 11000 Beograd

Valentina Krtinić, asistent  
Fakultet političkih nauka, Beograd  
Jove Ilića 165, 11000 Beograd

#### REZIME

U radu je izvršena analiza rezultata izbora za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije održanih decembra 1992. i 1993. godine. Posmatrajući glasove date pojedinim strankama kao ispoljenu preferenciju građana analiziramo do kakvih je promena došlo u biračkom telu u periodu od izbora do izbora.

Analizu smo bazirali na relativnom broju osvojenih glasova pojedinih stranaka (prema broju birača koji su izašli na izbore) u 188 opština Srbije. Rezultati izbora '92 i '93 ukazuju, s jedne strane na tendenciju povećanja apstinencije birača, a s druge strane na smanjenje apsolutnog i relativnog broja glasova koje su dobile politički egzotične stranke u korist većih, parlamentarnih stranaka.

Metodama korelacione i kanoničke korelacione analize utvrđeno je da vladajuća i njoj bliske stranke srazmerno veći procenat glasova osvajaju u ekonomski nerazvijenim opštinama i u nacionalno heterogenijim sredinama (npr. 7. izborna jedinica - Priština). Vladajuća stranka jedina beleži negativnu korelaciju između učešća broja izbeglih lica u ukupnom stanovništvu opštine i procenta osvojenih glasova u tim opštinama.

Faktorska analiza je u drugom delu rada korišćena na dva nivoa teritorijalne agregiranosti (opštine i izborne jedinice) da bi se utvrdilo koji su faktori usloveli rezultate izbora. Dobijeni rezultati su relativno robustni s obzirom na nivo teritorijalne agregiranosti. Naime, korišćenjem Kaiserovog kriterijuma u oba slučaja izdvajaju se dva (Izbori '92) i tri (Izbori '93) faktora. Uzimajući u obzir relativan broj osvojenih glasova pojedinih stranaka prvi faktor definišemo kao kontrast između vladajuće stranke i dve stranke, odn. grupacija DEPOS i Demokratska stranka. Ovaj faktor nazvali smo pozicija vs. kritička opozicija. Na izborima 1993. godine jasno su se na opštinskom nivou izdvojile s jedne strane vladajuća stranka i stranke koje su je podržavale (mada su se same deklarirale kao nacionalno opozicione stranke) i s druge strane DEPOS, odn. Demokratska stranka. Prvi faktor na Izborima '92 objasnio je preko 38% varijanse osvojenih glasova, a na Izborima '93 preko 34%. Drugi po značaju faktor na Izborima '92 uslovljavaju stranke izrazito leve, odn. desne orijentacije (Savez komunista - pokret za Jugoslaviju i Srpska radikalna stranka). Ovaj faktor nazvali smo faktorom ekstremnosti. Levo i desno krilo srpskog političkog spektra oličeno u navedenim

---

<sup>1</sup> Rad je pripremljen za prezentaciju na redovnom Majskom skupu '94 sekcije za klasifikaciju Saveza statističkih društava Jugoslavije, Beograd: Savezni zavod za statistiku, Beograd.

<sup>2</sup> Izražavamo svoju zahvalnost g. Slavku Kapuranu iz Republičkog zavoda za statistiku Srbije na pomoći oko pripreme baze podataka izbornih rezultata za potrebe ovog rada.

strankama objašnjava oko 20% varijanse osvojenih glasova. Na izborima 1993. godine drugi faktor definišu ekstremne nacionalne stranke (srpska radikalna stranka i Srpska opozicija), a treći faktor je problematičan jer ga konstituše samo jedna stranka: Savez komunista - pokret za Jugoslaviju. Ova dva faktora nazvali smo faktorom nacionalnog ekstremizma i faktorom leveice. Oni objašnjavaju 18% i 13% ukupne varijanse osvojenih glasova respektivno.

Rezultati faktorske analize su proistekli iz primene tzv. varimax metoda rotacije faktora. Robustnost rezultata proverili smo primenom neortogonalnog postupka rotacije poznatog pod nazivom Harris-Kaiserov metod. Dobijeni rezultati potvrdili su nalaze na bazi ortogonalnog postupka rotacije.

**KLJUČNE REČI:** Izbori, Korelaciona analiza, Kanonička korelaciona analiza, Faktorska analiza, Političke partije, Opštine u Srbiji

## 1. UVOD

Nakon sloma komunizma u istočnoevropskim državama otpočeo je proces tranzicije na demokratiju<sup>3</sup>. Pokazalo se, tokom poslednjih nekoliko godina, da je u svim tim postkomunističkim zemljama izražen fenomen visoke dinamike političkih procesa koji se ogleda u: formiranju velikog broja stranaka<sup>4</sup>, stvaranju i raspadu koalicija između stranaka, transferima iz jedne u drugu stranku, čestim izborima i sl. Tokom vremena, nakon održanih nekoliko izbora, dolazi do svodenja broja stranaka na manji broj parlamentarnih i vanparlamentarnih stranaka sa čijim programima i političkim potezima se identifikuju građani kako na samim izborima, tako i u periodu između izbora. Stoga se može reći da period tranzicije na demokratiju sem izrazite turbulentnosti zahteva i dosta vremena<sup>5</sup>.

Proces tranzicije od jednopartijskog političkog sistema ka višestranačkom sistemu demokratije u Srbiji otpočeo je prvim izborima za višestranačku republičku skupštinu održanim 1990. godine. U međuvremenu su građani svoju političku volju izrazili na prevremenim decembarskim izborima 1992. godine i na poslednje održanim izborima decembra 1993. godine. Nema jedinstvenog stava o tome da li su prvi izbori u Srbiji doneli promene na političkoj karti Srbije. Ali ako tranziciju shvatamo kao proces koji zahteva vremena<sup>6</sup>, tada ćemo ove "male" korake na prvim izborima shvatiti kao stepenike

---

<sup>3</sup> Goati (1992) smatra da četiri elementarne funkcije izbora postoje kako u demokratskim tako i u nedemokratskim režimima sa manje-više dirigovanim izborima: 1) propagandna funkcija (u zemlji i inostranstvu), 2) iluzija političke participacije građana, 3) sticanje legitimacije za obračun sa protivnicima i 4) informativna (o ciljevima stranke u narednom periodu).

<sup>4</sup> Fenomen stvaranja velikog broja stranaka nakon perioda diktature karakterisao je i npr. Španiju nakon sloma Frankove diktature, kao i Portugaliju nakon sloma Salazarove diktature. Kod nas su se javljale brojne stranke ili grupe građana sa svojim izbornim listama kao svojevrsan politički folklor, ali i kao pokušaj rešavanja problema pojedinih kategorija građana (npr. deviznih štediša). Tako npr. na izborima 1992. godine svoju listu imala je grupa građana "Supermen", zatim se javljaju stranke kao što su: *Velika Rock'n roll partija*, *Partija prirodnog zakona*, *Stranka deviznih štediša* i dr. Na dan 9. decembra 1993. godine bilo je registrovano ukupno 131 stranka i 16 koalicija, a da ne spominjemo brojne liste grupe građana. Među zvanično neregistrovanim strankama treba svakako izdvojiti *Partiju običnih pijanaca* rokera Bore Đorđevića.

<sup>5</sup> Oko sedam godina za jednu stranku da bi se ona dobila svoj prepoznatljivi programski, ideološki, kadrovski i organizacioni profil.

<sup>6</sup> Tranzicija u Srbiji može utoliko duže da potraje što se javnom mnenju u ovom društvu nije toliko "žurilo" u višepartizam i što su stranke sporo nastajale. Nije bilo latentne srpske opozicije u zemlji, pa čak ni

ka novom političkom sistemu i posmatrati ih u funkciji političkog obrazovanja kako građana tako i samih političkih stranaka. Istovremeno smatramo da prva faza novog političkog sistema može samo da probudi latentne subjektivitete u društvu, a ne i da stvori potpuno nove.

Naša je hipoteza da se u proteklom periodu od četiri godine mogu uočiti izvesna pomeranja u opredeljenjima građana iskazana kroz glasove date pojedinim strankama. Njihovo izučavanje može predstavljati predmet interesovanja ne samo politikologa, sociologa, psihologa i drugih akademskih istraživača društvenog usmerenja, nego i vodstva političkih stranaka. Prvima može pružiti zahvalan materijal za proučavanje širih društvenih fenomena i dinamike društvene strukture. Drugima može ukazati u kom pravcu treba izmeniti politiku stranke da bi ona u većoj meri odgovarala preferencijama birača, a takođe i da ukaže gde su po pojedinim oblastima, odnosno opštinama u Srbiji, uporišta političkih stranaka.

U zemljama sa dugom demokratskom tradicijom analitičarima političkih procesa na raspolaganju stoje vremenske serije izbornih rezultata duge preko stotinu godina. Na osnovu tih podataka njima je omogućeno ne samo da prate promene u opredeljenjima i preferencijama građana nego i da definišu političke cikluse, pa i da formiraju prognostičke modele<sup>7</sup>. Kod nas je situacija u tom pogledu tek u začetku<sup>8</sup>. Za analizu su nam bili dostupni podaci o rezultatima poslednja dva izbora za republičku skupštinu održanih decembra 1992. godine (u daljem tekstu: Izbori '92) i decembra 1993. godine (u daljem tekstu: Izbori '93). Na osnovu njih i drugih statističkih podataka koji su nam na raspolaganju na nivou opština u Srbiji urađena je statistička analiza kojom smo pokušali odgovoriti na sledeća pitanja:

- 1) Da li postoji povezanost između rezultata koje su postigle pojedine stranke i nekih ključnih pokazatelja koji ukazuju na veličinu opštine, dostignut stepen njene ekonomske razvijenosti, njenu nacionalnu strukturu i broj izbeglica na njoj,
- 2) Da li se dobijeni izborni rezultati mogu objasniti manjim brojem latentnih promenljivih.

Struktura našeg rada je sledeća. Nakon ovog uvoda, u drugom poglavlju ukazujemo na neke karakteristike izbornog sistema. Slede metodološke napomene, gde dajemo opis podataka i definiciju promenljivih korišćenih u analizi. U okviru ovog poglavlja ukazujemo i na metode koje koristimo u radu: korelacionu analizu, kanoničku korelacionu analizu i faktorsku analizu. U okviru 4.-6. poglavlja dajemo rezultate analize. Zaključnim razmatranjem dobijenih rezultata završavamo ovaj rad. U dodatku je dat spisak korišćenih skraćenica.

---

u inostranstvu takve koja bi bila spremna da se brzo aktivira. Proces perestrojke i glasnosti u bivšem SSSR-u su ustvari bitno ubrzali, a posredno čak i oktroisali višestranačje u Srbiji.

<sup>7</sup> Uspešnost svoga modela dugih političkih ciklusa Kevin Phillip (1990) dokazao je na poslednjim izborima za predsednika SAD, kada je predvideo kraj ere republikanaca i ponovni dolazak demokrata na vlast u Beloj Kući.

<sup>8</sup> Na prethodnim majskim skupovima Sekcije za klasifikaciju bila su dva rada posvećena ovoj temi. Tako se Koprivnik (1992) bavi analizom izbornih rezultata na prvim izborima u Sloveniji, a Vukmirović, Radojčić i Bogosavljević (1993) analizom popularnosti pojedinih političkih ličnosti i pokušajem formiranja modela mišljenja birača.

## 2. KARAKTERISTIKE IZBORNOG SISTEMA

U okviru ovog poglavlja ukazaćemo na izvesne elemente koji formiraju širi okvir naše analize. Tu pre svega mislimo na osnovne karakteristike izbornog sistema koji je bio važeći u trenutku izbora 1992 i 1993. godine. Reč je o sledeće tri osnovne karakteristike:

- a) **Proporcionalni izborni sistem.** Pod većinskim izbornim sistemom se podrazumeva sistem u kome stranka koja je dobila relativnu većinu glasova u izbornim jedinicama, dobija apsolutnu većinu glasova u parlamentu. Za razliku od njega, proporcionalan izborni sistem koji ima veliki broj varijanti podrazumeva da stranka u parlamentu dobija isti broj mesta kao i glasova u izornoj jedinici. Pošto broj poslanika mora biti ceo broj, za korekcije se koristi Nimajerova i Herova kvota kao D'Ontov količnik. Kod nas je na izborima 1992. godine primenjen proporcionalan sistem u varijanti sa Herovom kvotom i D'Ontovim količnikom. Herova kvota se dobija na taj način što se brojem poslanika koji je predviđen za određenu izbornu jedinicu, podeli ukupan broj birača izašlih na glasanje. Zatim se izborni rezultat svake stranke pojedinačno u datoj izornoj jedinici podeli ovom kvotom. Preostali broj poslaničkih mesta koji nije raspoređen na ovaj način služi kao osnova za primenu D'Ontovog količnika. Preostali glasovi svake stranke (ostatak pri deljenju Herovom kvotom) sada se dele celim brojevima od jedan do broja koji označava broj nepodeljenih mesta. Stranke koje pri ovom deljenju imaju najveći rezultat daju preostali broj poslaničkih mesta. Ovo je trebalo da obezbedi veću reprezentativnost parlamenta, odnosno skupštine,
- b) **Neizmenjena struktura izbornog područja.** Na izborima decembra 1992. godine Srbija je bila podeljena u 9 izbornih jedinica (bira se predsednik Republike, republički i savezni poslanici i gradski i opštinski odbornici). Pri tome su poslanici birani prema proporcionalnom, a odbornici prema većinskom sistemu. Na izborima decembra 1993. godine zadržana je neizmenjena struktura izbornog područja, odn. Srbija je podeljena u 9 izbornih jedinica.
- c) **Nedefinisanost biračkog tela.** Fluktuacije su na izborima 1992. godine iznosile od 3% do 8% po jednom biračkom mestu. U nedostatku zakona o državljanstvu glasalo se na osnovu lične karte, tako da je i porast broja izbeglica delovao na veličinu i strukturu biračkog tela, ali o tome pouzdanih podataka nema. Na izborima 1993. godine bili su sporni mlađi birači do 25 godina starosti (nisu unošeni u biračke spiskove ili su bili brisani iz njega). Takođe je bilo slučajeva neažurnosti biračkih spiskova, pa su u njih unošena umrla lica.

## 3. METODOLOŠKE NAPOMENE

### 3.1 Opis podataka i definicija promenljivih

Broj glasova koji su pojedine stranke dobile predstavlja na izvestan način ispoljenu preferenciju birača. Promene u broju glasova date pojedinim strankama na izborima 1993. u odnosu na izbore 1992. godine ukazuje stoga na promene u samom biračkom telu. Istovremeno preko dobijenih glasova saznajemo na kom krilu političkog spektra "vide" birači pojedine stranke<sup>9</sup>. Konačne rezultate izbora

---

<sup>9</sup> Time se na osnovu glasanja birača može proveriti deklarativna orijentacija pojedinih stranaka na političkoj pozornici Srbije. U tom smislu piše i Minić (1992) kada analizira ekonomske programe pojedinih

po pojedinim opštinama koristili smo tako što smo odredili učešće broja osvojenih glasova svake stranke u datoj opštini prema broju onih birača koji su izašli na izbore. Tako dobijene promenljive imenovali smo prema nazivu stranaka koje su te glasove osvojili. Za merenje dostignutog stepena društveno-ekonomskog razvoja koristili smo narodni proizvod po stanovniku, a veličinu opštine merili smo njenim brojem stanovnika, Učešćem broja Srba u ukupnom broju stanovnika opštine merili smo stepen nacionalne homogenosti opštine, a koristili smo i učešće broja izbeglih lica u ukupnom broju stanovnika opštine.

Na ovom mestu daćemo dve vrste napomena. Prva se tiče nivoa teritorijalne agregiranosti analize, a druga se odnosi na listu stranaka koja je korišćena u našoj analizi.

Rezultate izbora posmatrali smo na dva nivoa teritorijalne agregiranosti. Prvi, najviši nivo agregiranosti je kada posmatramo rezultate po izbornim jedinicama kojih je bilo devet kako na izborima decembra 1992. tako i decembra 1993. godine. Štaviše struktura ovih izbornih jedinica se nije menjala. Drugi, niži nivo agregiranosti je kada rezultate izbora posmatramo na nivou opština. Tada imamo 188 jedinica posmatranja<sup>10</sup>. Dezagregirana analiza na nivou opština, ali po izbornim jedinicama, pruža nešto drugačiju sliku. Ovo je sasvim razumljivo kada se uzme u obzir heterogenost tih teritorija. Razlike u rezultatima ima i zbog razlika u listama stranaka koje su po pojedinim izbornim jedinicama uzele učešća.

Lista oznaka stranaka koje smo koristili u analizi data je u *Dodatku I* na kraju rada. Pri izboru stranaka koje smo uključili u analizu držali smo se sledećih kriterijuma:

- 1) Uključiti sve stranke koje su imale listu u svim ili bar većini izbornih jedinica. Ovime smo eliminisali stranke nacionalnih manjina, ali smo ih uključili kada smo analizirali rezultate u izbornim jedinicama u kojima su one imale svoju listu.
- 2) Ne uključiti stranke koje ispunjavaju prvi kriterijum, ako su dobile ispod 0.1% glasova. Ovime smo eliminisali samo najefemernije, čak i u onoj grupi stranaka koje nisu osvojile ni jedno poslaničko mesto u republičkom parlamentu.

Navedeni kriterijumi izdvojili su nekoliko stranaka koje su trenutno u parlamentu (SPS, SRS, DS i DEPOS čiji se sastav menjao i u okviru koga su bile sledeće stranke: Srpski pokret obnove, Nova demokratija, Građanski savez Srbije, Narodna seljačka stranka i Demokratska stranka Srbije), a takođe i vanparlamentarne stranke koje su bile aktivne ne samo na izborima nego se njihova aktivnost može registrovati na različite načine i između izbora (SKPJ, SDP, SNO, SSS, SO i SSJ). Srećom po našu analizu, ove stranke pokrivaju kako levo, tako i krajnje desno krilo političkog spektra što nam daje za pravo da tvrdimo da smo analizom obuhvatili dovoljno reprezentativno političku scenu Srbije.

---

stranaka SR Jugoslavije. Konstatuje da se po pojedinim elementima ekonomskih programa neka stranka može svrstati na levo krilo političkog spektra, mada se rukovodstvo iste deklarise kao partija desnog centra.

<sup>10</sup> Rezultati decembarskih izbora 1993. godine zvanična statistika je obradila za 189 opština. Međutim, u publikaciji *Prevremeni izbori* Republičkog zavoda za statistiku (1992b) dati su podaci za 188 opština, a izostavljeni su rezultati za opštinu Glogovac (Kosovo). Zato smo se opredelili da iz baze podataka za decembarske izbore 1993. godine takođe izostavimo ovu opštinu. S obzirom na bojkot oba izbora od strane građana albanske narodnosti i u toj opštini, smatramo da ovo rešenje ne utiče bitnije na rezultate.

### 3.2 Korišćeni metodi analize

U radu smo koristili metod korelacione, kanoničke korelacione i faktorske analize. Metod korelacione analize (obični i parcijalni koeficijenti korelacije) koristili smo da bismo proverili neke, u svakodnevnom političkom životu prisutne, hipoteze. Prva od njih tvrdi da pojedine stranke imaju uporišta u ekonomski slabije razvijenim krajevima republike. Zatim, poslednjih godina su u političkim nastupima lidera stranaka dominirale izjave u kojima je provejavala briga za nacionalni interes srpskog naroda. Stoga smo želeli da proverimo da li postoji međusobna povezanost proporcije dobijenih glasova stranaka u pojedinim opštinama i učešća broja stanovnika srpske nacionalnosti u ukupnom stanovništvu opštine, odn. da li su i birači te stranke identifikovali kao zaštitnike svog interesa. Treća pretpostavka odnosi se na neke stranke za koje se pretpostavlja da imaju uporišta u većim opštinama. Naposljetku, interesuje nas upliv izbeglih lica na rezultate izbora. S jedne strane, izbegla lica su nakon izvesnog perioda boravka u Srbiji, ako su bila uredno prijavljena, imala pravo učešća na izborima, a s druge strane, samo njihovo prisustvo moglo je u opštinama u kojima su boravili da utiče na opredeljenje njihovih domaćina na izborima.

Pored pojedinačnih korelacionih veza ispitali smo združeni uticaj ove četiri promenljive (GDP, SRBA, STAN, IZBEG) na procenat osvojenih glasova od strane pojedinih stranaka korišćenjem kanoničke korelacione analize.

U drugom delu analize korišćena je faktorska analiza da bi se ispitalo da li postoje i kakva je priroda latentnih faktora koji su usloveli opredeljenja birača na prethodna dva izbora. Prikazom stranaka u faktorskom prostoru možemo utvrditi da li su stranke i po kom osnovu polarizovane, odn. da li postoji mogućnost formiranja koalicija među njima s obzirom da ih birači "identifikuju" kao srodne međusobom.

Korišćen je standardni postupak formiranja glavnih komponenata i njihove rotacije varimax postupkom i Harris-Kaiserovim postupkom neortogonalne rotacije. Broj faktora određen je prema Kaiserovom kriterijumu jediničnog korena. U udžbenicima posvećenim multivarijacionoj analizi može se detaljnije pročitati o metodama koje smo koristili u ovom radu. Čitaoca upućujemo na Dillona (1984), Jobsona (1992), Kovačića (1994) i Mardia, Kent i Bibby-a (1979).

## 4. KORELACIONA ANALIZA IZBORNIH REZULTATA

Na izborima održanim decembra 1993. godine beleži se smanjene broja izašlih birača. Fenomen povećane apstinencije birača zaslužuje dodatno sociološki objašnjenje. Verovatno je reč o svojevrsnom "zamoru birača", koji uočavaju da i pored čestih izbora ne dolazi do izmene njihovog položaja. Istovremeno oni previđaju vezu koja postoji između njihovog ponašanja na biračkom mestu i uslova u kojima žive. Kao što se iz Tabele 1. vidi procentualno najveće smanjene broja izašlih na izbore zabeleženo je u 7. izbornoj jedinici - Priština (-22.2%). Dok je najmanje procentualna promena zabeležena u 1. izbornoj jedinici - Beograd (-3.4%).

Tabela 1. Procenat izašlih na izbore

Izborna jedinica	Glasalo od broja na biračkim spiskovima		
	'92	'93	% promena
Beograd	69.9	67.5	-3.4
Zrenjanin	78.8	69.4	-11.9
Kragujevac	73.7	66.1	-10.5
Leskovac	62.2	55.2	-11.2
Niš	78.1	71.2	-8.8
Novi Sad	79.9	68.8	-13.9
Priština	20.8	16.2	-22.2
Smederevo	71.7	64.8	-9.7
Užice	75.1	65.8	-12.3

Neke stranke su na izborima 1993. godine nastupili sa drugačijom izbornom strategijom, a najbolje rezultate u tom pogledu postigla je DS. S obzirom na izrazito povoljan tretman SRS u medijima na izborima 1992. godine, a potom izrazito negativan na izborima 1993. godine, ne treba da čudi znatan pad procenta osvojenih glasova ove stranke na izborima 1993. godine. Za nekoga može predstavljati iznenađenje povećan procenat osvojenih glasova stranke na vlasti (SPS). Relativne promene broja osvojenih glasova stranaka na izborima 1993. godine u odnosu na izbore 1992. godine date su u Tabeli 2. po izbornim jedinicama za četiri parlamentarne stranke koje su osvojile najveći broj glasova.

Tabela 2. Relativna promena učesća glasova stranaka

Izborna jedinica	SPS			DEPOS			SRS			DS		
	'92	'93	promena	'92	'93	promena	'92	'93	promena	'92	'93	promena
Beograd	23.6	30.1	27.3	24.4	21.9	-10.1	20.3	13.4	-34.2	9.7	16.4	69.4
Zrenjanin	20.9	28.1	34.1	16.3	13.6	-16.4	18.7	12.4	-33.9	4.4	12.1	170.1
Kragujevac	29.2	36.2	23.9	17.9	21.1	17.1	23.1	14.1	-39.1	4.3	9.9	126.7
Leskovac	43.1	53.2	23.4	7.2	8.5	19.1	25.7	12.4	-51.6	1.8	5.4	193.1
Niš	33.2	40.8	22.9	12.7	14.4	13.6	23.8	13.5	-43.4	5.7	13.8	143.4
Novi Sad	24.8	34.1	37.1	14.5	10.9	-25.1	26.5	18.4	-30.5	7.1	11.6	63.4
Priština	41.8	64.8	55.2	3.9	5.9	49.8	18.5	9.3	-49.8	1.8	2.2	24.3
Smederevo	33.2	38.3	15.5	19.1	19.3	1.2	21.1	12.5	-40.7	4.7	11.6	145.2
Užice	28.8	37.4	29.9	19.5	21.3	9.1	24.1	14.4	-40.1	4.9	9.1	83.9

Za ostale stranke kao što su SO, SNO, SSS i SDP nismo naveli podatke, ali možemo konstatovati da one beleže znatno, a neke među njima (npr. SNO) i drastično smanjene procenta osvojenih glasova 1993. u odnosu na 1992. godinu. Reklo bi se da su izbori 1993. pokazali da birači polako uče. Više ne dolazi do rasipanja broja glasova na stranke koje nemaju šansu da uđu u parlament, nego se glasovi daju onim strankama koje tu šansu imaju. Kao potvrdu za ovaj naš stav navodimo sledeći podatak. Četiri najveće stranke iz Tabele 2. u proseku su po izbornoj jedinici osvojile na

izborima 1992. godine, 73.4% svih glasova, a 1993. godine izvršena je svojevrsna koncentracija broja glasova, pa su ove stranke zajedno dobile u proseku po izbornoj jedinici oko 79% svih glasova. To znači da su sve ostale stranke i liste grupa građana osvojile u proseku 1992. godine 26.6%, a 1993. godine svega 21% glasova.

Da bismo proverili neke od hipoteza koje smo naveli u Odeljku 3.2 izračunali smo koeficijente korelacije procenta osvojenih glasova na izborima 1992. i 1993. godine pojedinih stranaka, kao i koeficijente korelacije procenta osvojenih glasova pojedinih stranaka i nekih pokazatelja ekonomske razvijenosti opština, nacionalne homogenosti opština, broja stanovnika opština i broja izbeglica koje su smeštene u pojedinim opštinama Srbije.

U Tabeli 3. prezentirani su koeficijenti korelacije na osnovu rezultata izbora iz decembra 1992. godine (gornji trougao iznad glavne dijagonale) i decembra 1993. godine (donji trougao ispod glavne dijagonale). Na glavnoj dijagonali prikazani su koeficijenti korelacije proporcije glasova svake stranke na izborima 1992. i 1993. godine.

**Tabela 3. Koeficijenti korelacije proporcije glasova stranaka - izbori 1992. i 1993. godine (Republika Srbija - 188 opština)**

	SPS	DEPOS	SRS	DS	SSS	SDP	SNO	SO	SKPJ	SSJ
SPS	70 (0.0)	-53 (0.0)	16 (0.03)	-48 (0.0)	27 (0.0)	-5 (0.51)	-22 (0.0)	-41 (0.0)	-10 (0.15)	-62 (0.0)
DEPOS	-51 (0.0)	78 (0.0)	-8 (0.29)	52 (0.0)	7 (0.40)	18 (0.02)	59 (0.0)	54 (0.0)	13 (0.08)	-1 (0.98)
SRS	-12 (0.09)	4 (0.63)	49 (0.0)	-17 (0.02)	-22 (0.01)	-7 (0.34)	21 (0.0)	20 (0.01)	-5 (0.48)	70 (0.0)
DS	-56 (0.0)	49 (0.0)	19 (0.01)	58 (0.0)	-23 (0.01)	6 (0.46)	22 (0.0)	22 (0.0)	10 (0.15)	-47 (0.04)
SSS	5 (0.55)	32 (0.0)	-18 (0.02)	2 (0.79)	63 (0.0)	6 (0.55)	13 (0.13)	-2 (0.77)	-17 (0.05)	-
SDP	25 (0.01)	-26 (0.01)	-9 (0.37)	-28 (0.0)	-11 (0.32)	8 (0.41)	15 (0.06)	7 (0.37)	-11 (0.17)	32 (0.18)
SNO	23 (0.0)	-7 (0.37)	16 (0.02)	-23 (0.0)	-9 (0.23)	13 (0.17)	10 (0.15)	32 (0.0)	-6 (0.39)	12 (0.63)
SO	-28 (0.0)	11 (0.13)	48 (0.0)	41 (0.0)	1 (0.86)	-16 (0.11)	0 (0.99)	53 (0.0)	-10 (0.16)	12 (0.61)
SKPJ	-7 (0.15)	-2 (0.83)	2 (0.76)	-4 (0.61)	-9 (0.23)	-9 (0.34)	-4 (0.54)	-7 (0.31)	0 (0.97)	-13 (0.61)
SSJ	51 (0.0)	-37 (0.0)	-14 (0.06)	-36 (0.0)	-20 (0.01)	37 (0.0)	22 (0.0)	-21 (0.0)	-10 (0.17)	-19 (0.44)

**Napomena:** Koeficijent korelacije između učešća broja glasova u ukupnom broju glasalih, npr. SPS i DS iznosi u 1992. godini -0.48 (u tabeli je koeficijent korelacije pomnožen sa 100 u cilju bolje preglednosti rezultata). Broj u zagradi ispod koeficijenta korelacije predstavlja ostvareni nivo značajnosti (za navedeni koeficijent korelacije iznosi 0%). Prema uobičajenom kriterijumu za nivo značajnosti od 5% svi koeficijenti kod kojih je broj u zgradi manji od 0.05, značajni su i na nivou značajnosti od 5%.



**Tabela 4. Koeficijenti korelacije glasova stranaka i drugih pokazatelja - izbori 1992. i 1993. godine (Republika Srbija - 188 opština)**

	SPS	DEPOS	SRS	DS	SSS	SDP	SNO	SO	SKPJ	SSJ
<b>I z b o r i 1 9 9 2. g o d i n e</b>										
<b>STAN</b>	-12 (0.09)	13 (0.08)	-17 (0.02)	17 (0.02)	-20 (0.01)	-3 (0.71)	-2 (0.79)	-3 (0.66)	4 (0.62)	-9 (0.71)
<b>SRBI</b>	-7 (0.34)	50 (0.0)	27 (0.0)	14 (0.05)	36 (0.0)	14 (0.08)	43 (0.0)	39 (0.0)	4 (0.56)	4 (0.88)
<b>GDP</b>	-47 (0.0)	51 (0.0)	-12 (0.09)	47 (0.0)	-29 (0.0)	-1 (0.89)	19 (0.01)	25 (0.0)	4 (0.55)	-31 (0.21)
<b>IZBEG</b>	-29 (0.0)	26 (0.0)	16 (0.04)	35 (0.0)	-30 (0.0)	-4 (0.63)	18 (0.02)	11 (0.14)	3 (0.68)	9 (0.75)
<b>I z b o r i 1 9 9 3. g o d i n e</b>										
<b>STAN</b>	-10 (0.15)	7 (0.36)	11 (0.13)	23 (0.0)	-28 (0.0)	19 (0.05)	3 (0.64)	14 (0.06)	-4 (0.62)	11 (0.12)
<b>SRBI</b>	-23 (0.0)	58 (0.0)	32 (0.0)	45 (0.0)	44 (0.0)	-35 (0.0)	-4 (0.62)	29 (0.0)	-20 (0.0)	-43 (0.0)
<b>GDP</b>	-53 (0.0)	35 (0.0)	13 (0.08)	56 (0.0)	-20 (0.0)	-32 (0.0)	-16 (0.03)	28 (0.0)	-3 (0.71)	-27 (0.0)
<b>IZBEG</b>	-31 (0.0)	9 (0.21)	40 (0.0)	33 (0.0)	-16 (0.04)	-17 (0.10)	4 (0.62)	25 (0.0)	7 (0.38)	-15 (0.05)

Na osnovu prezentiranih rezultata u Tabeli 3. i 4. za sve opštine Srbije zajedno, zaključujemo da je na izborima 1992. i 1993. godine:

- 1) međusobna zavisnost broja glasova glavnih parlamentarnih stranaka ostala uglavnom stabilna. Tako na primer, koeficijent korelacije između broja glasova SPS i DEPOS-a iznosi 1992. godine -0.53, (1993. godine -0.51), SPS i SRS 0.16 (-0.12) i SPS i DS -0.48 (-0.56).
- 2) stepen slaganja broja osvojenih glasova na dva izbora najveći je kod DEPOS-a i SPS (0.78 i 0.70 respektivno), a manja kod stranaka koje su imale najveće promene u broju osvojenih glasova na ova dva izbora. Reč je o SRS koja beleži pad broja osvojenih glasova (videti Tabelu 3), pa se time objašnjava niži koeficijent korelacije (0.49) između rezultata ovih izbora. Slično imamo kod DS, koja je imala skok u broju osvojenih glasova na poslednjim u odnosu na prethodne izbore (videti Tabelu 3), pa beleži koeficijent korelacije u visini od 0.58.
- 3) postoji visoka negativna korelacija između procentualnog učešća broja glasova SPS s jedne i DEPOS-a, DS i SO, s druge strane. Istovremeno učešće glasova SPS je pozitivno korelisano sa učešćem glasova SSS i SRS u 1992. godini, a sa SSJ, SNO i SDP u 1993. godini. Objašnjenje ovog fenomena je sledeće. U opštinama u kojima SPS na poslednjim izborima dobija visok procenat glasova srazmerno visok procenat glasova dobija i SSJ, odn. SNO i SDP. U istim opštinama imamo suprotno kretanje učešća glasova koje su dobili DEPOS, DS i SO. Znači da postoji relativno jasno grupisanje opština prema tome da li su pretežno opredeljene za stranku kao što je SPS ili su opredeljene za stranke, odn. koalicije kao što su DEPOS i DS. Ovu hipotezu ćemo kasnije proveriti korišćenjem metoda faktorske analize.

- 4) negativna korelacija učešća glasova npr. SPS i DS (-0.48 na Izborima '92. i -0.56 na Izborima '93.) znači da se može očekivati da sa porastom broja glasova, npr. DS, dođe do pada učešća glasova SPS. Teorijski važi i obrnuta situacija. Na osnovu rezultata izbora 1993. godine pokušaćemo proveriti da li je zaista došlo do porasta broja glasova jedne stranke na račun druge i obratno.
- 5) Na osnovu ispitivanja javnog mnjenja formulisana je hipoteza koja sugerise da SPS ima uporište pre svega u siromašnijim sredinama. Nju smo proverili izračunavajući pokazatelj međuzavisnosti učešća broja glasova SPS i narodnog dohotka po stanovniku (GDP). Koeficijent korelacije između narodnog dohotka po stanovniku opštine i učešća glasova SPS po opštinama je negativan i iznosi -0.47 (-0.53), a statistički je visoko značajan (Tabela 4.). Znači, što je niži dohodak po stanovniku veći je procenat osvojenih glasova SPS i obratno. Slabija zavisnost istog smera je za glasove SSS (koeficijent korelacije iznosi -0.29/-0.20). Na drugom polu međusobne zavisnosti narodnog dohotka po stanovniku i učešća broja glasova nalaze se DEPOS i DS sa pozitivnim koeficijentima korelacije, 0.53 (0.35) i 0.47 (0.56) respektivno, takođe visoko statistički značajnim. Prema tome, potvrdila se hipoteza da se SPS oslanja pre svega na siromašnije sredine, dok opozicione stranke kao što su DEPOS i DS uporište nalaze u opštinama koje su bogatije (mereno narodnim dohotkom po stanovniku).
- 6) Karta patriotizma češće se potezala tokom predizborne kampanje 1992. nego 1993. godine. Podela na patriotske i druge stranke, da ne kažemo izdajničke, bila je stvar političkog marketinga. Rezultati izbora pokazuju sledeće. Najviši koeficijent korelacije učešća broja glasova i učešća broja Srba u ukupnom stanovništvu opštine beleži DEPOS (koeficijent korelacije je 0.50/0.58), a zatim SNO (0.43/-0.04), SO (0.39/0.29) i SSS (0.36/0.44), a SRS svega 0.27/0.32. Kažemo, svega, s obzirom na nacionalnu retoriku koju su lideri ove stranke koristili. Interesantan je rezultat koji beleže SPS, SDP i SKPJ. Jedino kod ovih stranaka imamo negativan koeficijent korelacije učešća broja glasova i učešća broja Srba u opštini, SPS -0.07/-0.23, SDP 0.14/-0.35 i SKPJ 0.04/-0.20. Ovo je rezultat s jedne strane, opredeljenja verovatno u većem stepenu nesrpskog stanovništva za ove dve stranke, a s druge strane, kao što je to slučaj sa SSJ (-0.43) negativan koeficijent korelacije dobijen je zato što su ove stranke najviše glasova dobile na Kosovu, u 7. izornoj jedinici (Pristina) gde je relativno malo učešće srpskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Nisku vrednost koeficijenta korelacije kod DS u iznosu od 0.14 objašnjavamo pre svega malom nacionalnom obojenošću istupanja lidera ove stranke pre izbora 1992. godine, a takođe i koalicijom ove stranke sa Reformskom demokratskom strankom Vojvodine u dve izborne jedinice (Zrenjanin i Novi Sad) u kojima je relativno visoko učešće nesrpskog stanovništva. Već na izborima 1993. godine DS beleži skok broja glasova i u etnički homogenijim opštinama, a koeficijent korelacije iznosi 0.45.
- 7) Samo DS beleži na oba izbora nešto bolje rezultate u većim gradovima. Koeficijent korelacije iznosi 0.17 (0.23).
- 8) Naposljetku, od većih parlamentarnih stranaka samo SPS beleži negativan koeficijent korelacije između učešća broja izbeglih lica u ukupnom stanovništvu opštine i procenta osvojenih glasova u tim opštinama (-0.29/-0.31). Smanjenje koeficijenta korelacije se beleži kod DEPOS-a (0.26/0.09), a znatan skok kod SRS (0.16/0.40), dok je kod DS koeficijent stabilan (0.35/0.33). To znači da je SRS na Izborima '93 procentualno povećao broj glasova u opštinama u kojima je smešten relativno veći broj izbeglica, što svedoči o o izvesnoj radikalizaciji biračkog tela u tim opštinama. Istovremeno SPS beleži relativno manji broj glasova u tim opštinama.

Može se pretpostaviti da je između dva izbora došlo do preraspodele broja glasova između pojedinih stranaka. Na osnovu raspoloživih podataka pokušali smo utvrditi moguće tokove broja glasova koje je jedna stranka osvojila na izborima 1992. godine, a izgubila na izborima 1993. godine i obratno koja stranka je poboljšala svoje rezultate na izborima 1993. godine u odnosu na rezultate izbora 1992. godine. Rezultate korelacione analize prezentiramo u Tabeli 5. U njoj su dati obični koeficijenti korelacije između relativnih promena proporcije glasova stranaka (gornji trougao iznad

glavne dijagonale) i odgovarajući parcijalni koeficijenti korelacije (donji trougao ispod glavne dijagonale). Tako parcijalni koeficijent korelacije između SPS i DS iznosi -0.27. S obzirom da je relativno veći porast broja osvojenih glasova zabeležen kod DS u odnosu na SPS, dobijeni koeficijent parcijalne korelacije sugerira da je, uz isključenje uticaja promena broja glasova ostalih stranaka, povećan broj glasova DS verovatno bio na račun SPS.

**Tabela 5. Koeficijenti korelacije procentualne promene proporcije glasova stranaka (obični i parcijalni koeficijenti korelacije)**

	SPS	DEPOS	SRS	DS	SSS	SDP	SNO	SO	SKPJ
<b>SPS</b>		38 (0.0)	28 (0.0)	5 (0.50)	9 (0.31)	69 (0.0)	41 (0.0)	25 (0.0)	33 (0.0)
<b>DEPOS</b>	-10		11 (0.15)	48 (0.0)	45 (0.0)	45 (0.0)	33 (0.0)	34 (0.0)	35 (0.0)
<b>SRS</b>	4	-10		-1 (0.89)	11 (0.19)	21 (0.03)	14 (0.06)	29 (0.0)	0 (0.96)
<b>DS</b>	-27	-1	-9		14 (0.10)	23 (0.02)	14 (0.06)	26 (0.0)	5 (0.53)
<b>SSS</b>	34	-28	-22	-12		7 (0.60)	32 (0.0)	47 (0.0)	-14 (0.10)
<b>SDP</b>	10	30	-20	23	3		50 (0.0)	28 (0.0)	47 (0.0)
<b>SNO</b>	-5	3	24	-40	4	18		62 (0.0)	13 (0.08)
<b>SO</b>	-12	30	56	48	57	2	29		6 (0.41)
<b>SKPJ</b>	35	-39	-5	-15	-34	8	-12	42	

Na sličan način bi se, kombinujući podatke iz Tabele 2. i 5. moglo konstatovati da je SPS dobio deo glasova birača koji su ranije glasali za SRS, SSS, SDP i SKPJ. Zbog tajnosti izbora teško je dati pouzdanije procene o "prelivanju" broja glasova iz jedne u drugu stranku na Izborima '92. i '93. Bili bi nam potrebni detaljniji podaci o tome kako su na jednim i drugim izborima glasali pojedini birači. Do takvih podataka može se doći samo ispitivanjem javnog mnjenja, pa se na osnovu tih podataka mogu formirati tzv. Markovljevi modeli odlučivanja birača za pojedine političke stranke.

## 5. KANONIČKA KORELACIONA ANALIZA

Izdvojeno posmatranje međusobne povezanosti procenta osvojenih glasova pojedinih stranaka i nekih pokazatelja ekonomske razvijenosti, nacionalne homogenosti opština i dr. u ovom poglavlju

upotpunićemo simultanim ispitivanjem te međuzavisnosti. U te svrhe formiramo posebno u skupu "stranačkih" promjenljivih, a posebno u skupu ostalih pokazatelja za opštine po jednu linearnu kombinaciju, tako da se maksimizira njihov koeficijent korelacije. Korišćenjem kanoničke korelacione analize dobijeni su rezultati koje prezentiramo u tri naredne tabele. U Tabeli 6. dati su standardizovani kanonički koeficijenti svake promjenljive u odgovarajućoj kanoničkoj promjenljivoj. Na izborima 1992. godine pokazali su se značajnim dva kanonička koeficijenta korelacije, a 1993. godine tri.

**Tabela 6. Kanonička korelaciona analiza izbornih rezultata za 188 opština (standardizovani kanonički koeficijenti)**

Stranke i Promenljive	Izbori 1992.		Izbori 1993.		
	Standardizovani kanonički koeficijenti		Standardizovani kanonički koeficijenti		
	Prva kanonička promenljiva	Druga kanonička promenljiva	Prva kanonička promenljiva	Druga kanonička promenljiva	Treća kanonička promenljiva
SPS	-0.01	0.65	0.17	-1.01	0.21
DEPOS	0.78	-0.08	0.56	-0.73	-0.19
SRS	0.39	0.25	0.36	-0.02	0.91
DS	0.23	-0.38	0.42	0.43	0.05
SNO	0.06	0.46	-0.02	0.08	0.19
SO	-0.01	0.33	0.06	-0.07	-0.18
SKPJ	-0.01	0.21	-0.17	0.15	0.19
SSJ			-0.23	0.39	0.07
STAN	0.06	-0.13	0.19	0.06	0.18
SRBA	0.71	0.71	0.83	-0.61	0.03
GDP	0.41	-0.77	0.28	0.71	-0.78
IZBEG	0.31	-0.07	0.22	0.34	0.93
<b>Kvadrat kanoničke korelacije</b>	0.48	0.31	0.64	0.32	0.14

Kvadrat kanoničkog koeficijenta korelacije iznosi kod prve kanoničke promenljive 0.48 (Izbori '92.), a na Izborima '93. koeficijent iznosi 0.64. Znači da upravo 48%, odn. 64% varijanse prvog skupa promenljivih (glasova stranaka) objašnjeno je linearnom vezom sa promenljivama drugog skupa, odn. vezom odgovarajućih kanoničkih promenljivih. Mada je ovo relativno visok iznos pokazalo se da ga treba uzeti sa oprezom. Ovo stoga što ovaj pokazatelj ne uzima u obzir iznos varijanse svakog skupa promenljivih koji je izdvojen odgovarajućim kanoničkim promenljivama. Zato se može desiti da dobijemo visoku vrednost koeficijenta kanoničke korelacije, a da svaka kanonička promenljiva "objašnjava" minoran iznos varijanse u svom skupu promenljivih. Time se stavlja pod znak pitanja pristrasno naviše ocenjen stepen linearne povezanosti dva skupa promenljivih meren koeficijentom kanoničke korelacije.

Pre nego što pristupimo interpretaciji rezultata kanoničke korelacione analize u naredne dve tabele daćemo koeficijente korelacije originalnih promenljivih i generisanih kanoničkih promenljivih. Na osnovu tih koeficijenata izračunali smo meru redundantnosti koju su predložili Stewart i Love (1968). Ona predstavlja prosek koeficijenata determinacije između skupa svih nezavisnih promenljivih i svake

od zasebno posmatrane zavisne promenljive (procenat broja glasova stranaka). Tu meru prikazali smo u poslednjem redu Tabele 7. i 8.

**Tabela 7. Kanonička korelaciona analiza izbornih rezultata 1992. godine (kanonička struktura)**

Stranke i Promenljive	Prvi skup kanoničkih promenljivih		Drugi skup kanoničkih promenljivih	
	Prva promenljiva	Druga promenljiva	Prva promenljiva	Druga promenljiva
<b>SPS</b>	-0.45	0.65	-0.31	0.36
<b>DEPOS</b>	0.91	-0.14	0.63	-0.08
<b>SRS</b>	0.33	0.58	0.22	0.32
<b>DS</b>	0.57	-0.58	0.39	-0.32
<b>SNO</b>	0.67	-0.32	0.46	0.17
<b>SO</b>	0.55	0.16	0.38	0.09
<b>SKPJ</b>	0.11	-0.01	0.07	-0.01
<b>STAN</b>	0.06	-0.19	0.09	-0.36
<b>SRBA</b>	0.55	0.31	0.79	0.57
<b>GDP</b>	0.46	-0.37	0.67	-0.68
<b>IZBEG</b>	0.36	-0.18	0.51	-0.32
<b>Standardizovana varijansa objašnjena onim drugim skupom kanoničkih promenljivih</b>	0.16	0.08	0.15	0.05

Na osnovu dobijenih vrednosti mere redundantnosti možemo zaključiti da je svega 15% varijanse proporcije glasova stranaka objašnjeno prvom kanoničkom promenljivom drugog skupa promenljivih u 1992. godini, a neznatno više (17%) u 1993. godini. Pri tome je najveći koeficijent korelacije između prve kanoničke promenljive u skupu "stranačkih" promenljivih i učešće broja Srba u ukupnom broju stanovnika opštine (0.55 - 1992. godine / 0.71 - 1993. godine), a potom nivo narodnog dohotka po stanovniku, odn. dostignut nivo ekonomskog razvoja. No, bez obzira na visinu koeficijenata korelacije originalnih promenljivih i formiranih kanoničkih promenljivih u ova dva skupa, činjenica je da sve četiri promenljive u veoma malom iznosu objašnjavaju varijacije u procentu osvojenih glasova između stranaka.

Prema rezultatima kanoničke korelacione analize postoji dakle, slabo izražena veza između dva skupa promenljivih. To znači da su se birači u svome izboru za koga će glasati opredeljivali prevashodno drugim momentima, a ne ovim koji su navedeni. Izvesna inertnost biračkog tela bila je očigledna na poslednjim decembarskim izborima 1993. godine. Paradoksalno zvuči, ali uprkos katastrofalno lošoj ekonomskoj politici koja je vođena između dva izbora uz drastični pad životnog standarda, vladajuća stranka je povećala svoj rejting izražen procentom osvojenih glasova. Ova činjenica zavređuje sveobuhvatnije sociološko i politikološko objašnjenje.

Tabela 8. Kanonička korelaciona analiza izbornih rezultata 1993. godine  
(kanonička struktura)

Stranke i Promeljive	Prvi skup kanoničkih promenljivih			Drugi skup kanoničkih promenljivih		
	Prva promeljiva	Druga promeljiva	Treća promeljiva	Prva promeljiva	Druga promeljiva	Treća promeljiva
SPS	-0.51	-0.66	0.29	-0.41	-0.37	0.11
DEPOS	0.76	-0.16	-0.36	0.61	-0.09	-0.14
SRS	0.43	0.11	0.85	0.34	0.06	0.32
DS	0.76	0.46	-0.18	0.61	0.26	-0.07
SNO	-0.08	-0.08	0.42	-0.07	-0.04	0.16
SO	0.45	0.22	0.15	0.36	0.13	0.06
SKPJ	-0.21	0.21	0.21	-0.17	0.11	0.08
SNO	-0.54	0.05	0.19	-0.43	0.03	0.07
STAN	0.13	0.17	0.07	0.16	0.31	0.19
SRBA	0.71	-0.26	-0.03	0.87	-0.46	-0.09
GDP	0.44	0.41	-0.16	0.54	0.72	-0.42
IZBEG	0.32	0.32	0.26	0.41	0.56	0.69
Standardizovana varijansa objašnjena onim drugim skupom kanoničkih promenljivih	0.21	0.09	0.03	0.17	0.03	0.02

## 6. FAKTORSKA ANALIZA IZBORNIH REZULTATA

U ovom poglavlju prikazujemo rezultate analize broja osvojenih glasova pojedinih stranaka korišćenjem metode faktorske analize. Poređenja radi prikazujemo rezultate kako za 9 izbornih jedinica tako i za 188 opština. Broj izbornih jedinica je relativno mali, što dovodi u pitanje valjanost dobijenih rezultata na ovom nivou agregiranosti. Međutim, pokazalo se da i na teritorijalno dezagregiranim podacima, odn. na opštinskom nivou dobijamo slične rezultate.

Prvo prikazujemo rezultate faktorske analize na osnovu podataka za izborne jedinice. Na ovom nivou teritorijalne agregiranosti izdvojilo se 1992. godine dva faktora, a 1993. godine tri faktora. Rezultati analize prezentirani su u Tabeli 9.

Na osnovu dobijenih rezultata možemo konstatovati da je u 1992. godini prvi faktor (F1) definisan kao kontrast između SPS s jedne i DEPOS-a, DS i SNO s druge strane. Ovaj faktor nazvali smo *pozicija vs. kritička opozicija*. Drugi faktor (F2) determinišu SRS, SO i SKPJ. Nazvali smo ga *faktorom ekstremnosti*.

Na osnovu rezultata izbora 1993. godine izdvojila su se tri faktora. Prvi faktor (F1) definisan je kao kontrast između SPS (i SSJ) s jedne i DEPOS-a i DS s druge strane. Ponovio se po svojoj strukturi prvi faktor iz 1992. godine. Ovaj smo faktor nazvali *pozicija vs. kritička opozicija*. Drugi faktor (F2) predstavlja kontrast između dve male nacionalne stranke (SNO i SO). Ovaj faktor smo nazvali *mali nacionalisti*. Naposljetku, treći faktor (F3) determinišu SRS i SKPJ. Nazvali smo ga *faktorom ekstremnosti*.

Tabela 9. Faktorska analiza izbornih rezultata za devet izbornih jedinica

Stranke	Izbori 1992.			Izbori 1993.			
	Faktorska matrica		Zajednička varijansa	Faktorska matrica			Zajednička varijansa
	F1	F2		F1	F2	F3	
SPS	-0.81	-0.44	0.84	-0.87	0.36	-0.13	0.91
DEPOS	0.97	0.11	0.95	0.92	0.14	-0.29	0.95
SRS	-0.16	0.56	0.34	0.56	-0.28	0.68	0.85
DS	0.87	0.09	0.77	0.76	-0.52	-0.05	0.85
SNO	0.88	0.02	0.78	-0.15	0.93	0.29	0.97
SO	0.38	0.75	0.72	0.28	-0.82	0.34	0.88
SKPJ	0.24	0.86	0.81	-0.22	0.15	0.91	0.89
SSJ	-	-	-	-0.81	0.39	-0.11	0.82
Objašnjena varijansa	3.35	1.84	5.19	3.31	2.22	1.59	7.11

Dakle, na izborima 1992. godine dva faktora su uslovia dobijene izborne rezultate. S jedne strane međusobni odnos demokratske opozicije i partije na vlasti objasnio je u najvećoj meri razlike u dobijenim glasovima po izbornim jedinicama. S druge strane, tu je faktor ekstremizma oličen u strankama kao što su SRS i SO sa jakim nacionalnim nabojem, odnosno SKPJ kao stranka sa izrazito levom orijentacijom.

Na izborima 1993. godine, izdvaja se i treći faktor koji determinišu stranke sa relativno malim brojem osvojenih glasova. Međutim, njihov kontrast predstavlja drugi po redu objašnjavajući faktor varijacija u dobijenim izbornim rezultatima. Za obe stranke (SNO i SO) karakteristično je su prošle znatno slabije na ovim, u odnosu na izbore iz 1992. godine.

Rezultate analize na teritorijalno dezagregiranim podacima (nivo opština) prikazujemo u Tabeli 10.

Tabela 10. Faktorska analiza izbornih rezultata za 188 opština (varimax metoda rotacije)

Stranke	Izbori 1992.			Izbori 1993.			
	Faktorska matrica		Zajednička varijansa	Faktorska matrica			Zajednička varijansa
	F1	F2		F1	F2	F3	
SPS	-0.71	0.37	0.62	0.82	-0.12	-0.08	0.71
DEPOS	0.89	-0.12	0.81	-0.72	-0.01	-0.13	0.54
SRS	0.07	0.78	0.62	-0.03	0.86	0.11	0.76
DS	0.63	-0.45	0.61	-0.77	0.26	-0.14	0.68
SNO	0.68	0.35	0.58	0.47	0.39	-0.09	0.38
SO	0.72	0.31	0.61	-0.29	0.77	-0.11	0.68
SKPJ	0.03	-0.47	0.22	-0.02	-0.02	0.96	0.93
SSJ	-	-	-	0.69	-0.11	-0.23	0.54
Objašnjena varijansa	2.64	1.41	4.04	2.56	1.58	1.05	5.21

Posmatrajući rezultate faktorske analize na opštinskom nivou možemo konstatovati sledeće. U 1992. godini prvi faktor (F1) definisan je kao kontrast između SPS s jedne i DEPOS-a, DS, SNO i SO s druge strane. Ovaj faktor nazvali smo *pozicija vs. kritička opozicija*. Međusobni odnos pozicije i kritičke opozicije objašnjava preko 38% ukupne varijanse. Ovde treba u pravom svetlu posmatrati dobijeni rezultat faktorske analize s obzirom na to da je relativan uticaj SNO i SO zanemarljiv s obzirom na marginalan broj osvojenih glasova ovih stranaka. Na izborima 1992. godine preostale dve stranke (SRS i SKPJ) podržavale su osnovne političke poteze stranke na vlasti. One su se izdvojile u poseban faktor. Taj drugi faktor (F2) determiniše dakle, kontrast SRS i SKPJ. Nazvali smo ga *faktorom ekstremnosti*. Levo i desno krilo srpskog političkog spektra oličeno u ovim strankama objašnjavaju oko 20% varijanse u broju glasova.

Na osnovu rezultata izbora 1993. godine izdvojila su se tri faktora. Prvi faktor (F1) definisan je kao kontrast između SPS, SNO i SSJ s jedne i DEPOS-a i DS s druge strane. Ovaj smo faktor nazvali *pozicija vs. kritička opozicija*. On sada objašnjava preko 34% ukupne varijanse. Za razliku od strukture prvog faktora iz 1992. godine sada se jasno izdvaja vladajuća stranka i stranke koje su je podržavale, mada su se same deklarirale kao nacionalne opozicione stranke. Njima su suprotstavljene koalicija DEPOS i DS. Drugi faktor (F2) definišu ekstremne nacionalne stranke (SRS i SO). Ovaj faktor nazvali smo *nacionalni ekstremizam*. On objašnjava oko 18% ukupne varijanse. Naposljetku, treći faktor (F3) je problematičan jer ga konstituše samo jedna promenljiva: SKPJ. Nazvali smo ga *faktorom levice*. On objašnjava oko 13% ukupne varijanse.

Dakle, na izborima 1992. godine dva faktora su uslovlila dobijene izborne rezultate. S jedne strane međusobni odnos demokratske opozicije i partije na vlasti objasnio je u najvećoj meri razlike u dobijenim glasovima po izbornim jedinicama. S druge strane, tu je faktor ekstremizma oličen u strankama kao što su SRS sa jakim desnim nacionalnim nabojem, odnosno SKPJ kao stranka sa izrazito levom orijentacijom.

Na izborima 1993. godine, pored međusobnog odnosa pozicije i demokratske opozicije, još dva faktora determinišu varijacije u broju osvojenih glasova. To su faktor nacionalnog ekstremizma i leve opcije.

Da bismo proverili robustnost dobijenih rezultata na nižem nivou teritorijalne agregiranosti primenili smo neortogonalan postupak rotacije izdvojenih faktora kako je predložen od strane Harris i Kaisera (1964). Rezultati su u 1992. godini identični rezultatima dobijenim primenom varimax metoda ortogonalne rotacije, pa ih zato ne prezentiramo. Napominjemo samo da je dobijena mala vrednost koeficijenta korelacije između faktora (-0.063), odn. faktorske ose zaklapaju skoro prav ugao (nešto preko  $90^\circ$ ). Što se 1993. godine tiče i ovde struktura faktora ostaje neizmenjena, jedini što se javlja nešto viša vrednost koeficijenta korelacije između prvog i drugog faktora (-0.207). (ugao koji zaklapaju ove dve faktorske ose iznosi oko  $110^\circ$ ).

## 6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Prema dobijenim rezultatima možemo konstatovati sledeće:

- 1) Na izborima 1993. godine u odnosu na prethodne izbore došlo je do povećane apstinencije birača, a istovremeno se uočava fenomen koncentracije broja glasova na četiri najveće stranke (SPS, DEPOS, SRS i DS). Pri tome je DS, a potom SPS poboljšala svoj rezultat sa prethodnih izbora.



- 2) Medusobna zavisnost, s jedne strane, promenljivih: STAN, GDP, SRBA i IZBEG i s druge strane, procenta osvojenih glasova stranaka slabije je izražena. Ovo samo svedoči da se na drugoj strani, a ne među navedenim promenljivama, treba tražiti osnovne motive koji su opredelili birače za ovakvu raspodelu glasova po strankama.
- 3) Dva, odn. tri izdvojena faktora na izborima 1992. i 1993. godine sugerišu da se dobijena raspodela glasova po strankama može objasniti međusobnim odnosom partije na vlasti i demokratske opozicije, faktorom stranačkog ekstremizma (leva i desna opcija), a 1993. godine još i uplivom malih nacionalnih stranaka.

Pripadnost pojedinih stranaka jednom faktoru, kao što je to slučaj sa npr. SNO i SO sugeriše da ove dve stranke imaju istu ciljnu grupu birača. Sličan rezultat je dobije u 7. izbornoj jedinici (Priština) gde su se prema rezultatima na izborima 1992. godine dve albanske partije (Partija za demokratsko delovanje i Demokratska partija Albanaca) našle skoro na istom mestu u faktorskom prostoru. Već na izborima 1993. godine ove dve stranke izvukle su pouku i stupile su u koaliciju sprečivši na taj način rasipanje glasova. Drugi primer tiče se 1. izborne jedinice (Beograd), gde su na izborima 1992. godine nastupili DEPOS, DS, SDP i Gradanski savez Srbije našavši se na skoro istom mestu u faktorskom prostoru. Zato se prema rezultatima faktorske analize može sugerisati strankama koje su locirane na istom mestu u faktorskom prostoru da izvide mogućnost ulaska u koaliciju jer će time povećati svoje šanse ulaska u parlament.

U pogledu faktora F1 za 1992. javlja se dilema da li se on formira prema onome što je zajedničko za stranke, ili nečemu drugom. Autori su se opredelili za njegovo obeležavanje prema onome što je sinergetski efekat delovanja triju heterogenih stranaka odnosno grupacija - stepen njihove kritičnosti prema aktuelnoj partiji koja je imala većinu u Narodnoj skupštini. U izbornoj sociologiji se pod kritičkim izborima podrazumevaju oni koji prekidaju period vladavine jedne stranke (više mandata). Po metodama smene i oštini ocena ove tri stranke se bitno razlikuju, a ključ onog što im je zajedničko je odnos prema SPS-u, dakle smenjivanje i neka vrsta istorijske odgovornosti za efekte višedecenijske vladavine.

Faktor F1 u izborima 1993. bilo bi možda adekvatno nazvati *nacionalna pozicija vs. mundijalizujuća opozicija* s obzirom da se DEPOS i DS u tom periodu pojavljuju kao nosioci karakterističnih zahteva vezanih za posledice rata. Ove opozicione stranke su se pojavile kao zastupnici međunarodnih pravnih standarda, a optuživani su i za preuzimanje političkih zahteva međunarodne zajednice.

U pogledu trećeg izdvojenog faktora u izborima 1993. (koga definišu SNO i SO), on je znak nužnog pregrupisanja političkih snaga prema ustaljenijim stranačkim standardima, jer stranke mogu da budu *single issue*, ali ne i *single person*, ne mogu da se zasnivaju na političkom eksponiranju jedne ličnosti, ma koliko ona bila markantna.

Ono što je uočljivo, to je relativno mala zajednička varijansa (komunalitet), odn. veliki udeo specifične varijanse. Smatramo da on potiče većinom iz delovanja dva faktora, i to informacijskog monopola (odnosno nedavne formiranosti i slabe gledanosti medija bližih opoziciji), a drugo iz svojevrstne inertnosti i biračkog tela i neuviđanja veze koja postoji između rezultata izbora i kvaliteta života koji se vodi nakon izbora. Umesto da se izjašnjavaju prema većem broju pitanja koja smatraju važnim, oni se opredeljuju prema jednom ili dva minimalna, odnosno temeljna pitanja, ili pak shvataju izbore kao neku vrstu opklade - glasaju za onoga koga smatraju favoritom.

## Literatura

- Dillon, W.R. (1984). *Multivariate Analysis: Methods and Application*. New York: John Wiley and Sons.
- Flury, B. (1988). *Common Principal Components and Related Multivariate Models*. New York: John Wiley and Sons.
- Goati, V. (1992). Sociološko-politikološko značenje izbora. *Gledišta* **33**, 5-10.
- Harris, C.W. i Kaiser H.F. (1964). Oblique Factor Analytic Solutions by Orthogonal Transformations, *Psychometrika* **29**, 347-62.
- Jobson J.D. (1992). *Applied Multivariate Data Analysis. Volume II: Categorical and Multivariate Methods*. New York: Springer-Verlag.
- Kaiser, H.F. (1958). The Varimax Criterion for Analytical Rotation in Factor Analysis. *Psychometrika* **23**, 187-200.
- Koprivnik S. (1992). Volitve '90 - razvrščanje volinih enot v Sloveniji po volilnih izidih. *Zbornik radova 5, Majski skup '91. sekcije za klasifikaciju Saveza statističkih društava Jugoslavije*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, ss. 94-111.
- Kovačić, Z.J. (1994). *Multivarijaciona analiza*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Lawley, D.N. i A.E. Maxwell (1971). *Factor Analysis as a Statistical Method*. New York: American Elsevier.
- Mardia, K.V., J.T. Kent i J.M. Bibby (1979). *Multivariate Analysis*. London: Academic Press.
- Minić J. (1992). *Komparativna analiza ekonomskih programa političkih stranaka u SR Jugoslaviji*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Phillip K. (1990). *The Politics of Rich and Poor*.
- Republički zavod za statistiku (1992a). *Opštine u Republici Srbiji 1991*. Beograd.
- Republički zavod za statistiku (1992b). Izbegla lica iz SAO Krajine, Slavonije, Baranje, Zapadnog Srema, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine i dr. koja su se prijavila u prihvatne centre u Srbiji - 1.maj 1991. - 20. septembar 1992., *Saopštenje* 10. Beograd.
- Republički zavod za statistiku (1993). *Prevrmeni izbori za narodne poslanike narodne skupštine Republike Srbije, 1992. - konačni rezultati*, Beograd.
- SAS (1987). *SAS/STAT Guide for Personal Computers*, Version 6 Edition, Cary, NC: SAS Institute.
- Stewart, D.K. i W.A. Love (1968). A General Canonical Correlation Index. *Psychological Bulletin* **70**, 160-163.
- Vukmirović, D., Radojčić Z. i Bogosavljević S. (1993). Izborna tipologija, *Zbornik radova 6 i 7, Majski skup '92. '93. sekcije za klasifikaciju Saveza statističkih društava Jugoslavije*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, ss. 261-264.

## TRANSITION TO DEMOCRACY:

### Comparative Study of the '92 and '93 Elections in Serbia

#### SUMMARY

*In this text was accomplished an analysis of the results of the parliamentary elections in the Republic of Serbia, that were organized in the month of December 1992 and 1993. Having in view the votes obtained by particular parties as a manifested preference of the citizens, we analyzed the changes that took place in the electorate during the period between two elections.*

*The analysis is based on the relative number of obtained votes of particular parties (following the number of voters that participated in the elections) in 188 municipalities. The results of the '92 and '93 elections are showing in one hand the tendency of voters abstention augmentation, and from the other side on the diminution of the absolute and the relative number of votes obtained by politically marginal parties, in favor of larger, parliamentary parties.*

*By using methods of correlation and canonical correlation analysis we concluded that the dominating party and parties proach to it were obtain a proportionally higher percentage of votes in economically underdeveloped municipalities and milieus that are more heterogeneous from the ethnically standpoint (p.ex. Pristine). The dominating party is the only one that has a negative correlation between the participation of refugees in the municipality's population and the percentage of votes obtained in those.*

*The factor analysis used in the second party of the work was used at two levels of territorial aggregation (municipality and constituencies), so as to find out the factors having determined the results of the elections. Our results obtained are relatively robust because of the level of territorial aggregation. Namely in the both cases, after using the Kaiser's criterion two ('92) or three ('93) factors have been extracted. considering the relative number of votes obtained by particular parties, we are defining the first factor as the contrast between the ruling party and the two others, forming the DEPOS group. We gave to this factor the name position vs. critical opposition. During the elections of 1993, at the municipality level, the ruling party and others supporting it appeared clearly, although these having declared as nationalist opposition ones. From the other side was DEPOS, respectively the Democratic party. The first factor of the '92 elections explained more than 38% of the variance of obtained votes, and for those from '93 more than 34%. From the standpoint of significance, the second factor of the '92 elections was conditioned by parties of extreme rightist or leftist orientation (Communist League - Movement for Yugoslavia and the Serb Radical Party). To this factor we gave the name factor of extremity. The left and the right wing of the serb political spectra, incarnated in the mentioned parties, explained about 20% of the obtained votes variance. During the elections of 1993 the second factor was defined by extremist national parties (Serb Radical Party and Serb Opposition), and the third factor is problematical because constituted by only one party: Communist League - Movement for Yugoslavia. To these two factors we gave the name factor of national extremism and factor of the left. In the elections of 1993 they explained respectively 18% and 13% of the total variance of obtained votes.*

*We used the varimax method for factor rotation. The robustness of the results was verified by applying the non-orthogonal rotation procedure proposed by Harris and Kaiser. The results obtained confirmed those obtained on the basis of the orthogonal rotation procedure.*

*KEY WORDS: Elections, Correlation Analysis, Canonical Correlation Analysis, Factor Analysis, Political Parties, Municipalities in Serbia*

**Dodatak 1: Spisak korišćenih skraćenica političkih stranaka**

<b>DEPOS</b>	<i>Demokratski pokret Srbije (Srpski pokret obnove, Demokratska stranka Srbije, Nova demokratija).</i> <sup>11</sup> <i>Democratic Movement of Serbia (Serb Renewal Movement, Democratic Party of Serbia, New Democracy).</i>
<b>DS</b>	<i>Demokratska stranka (Democratic Party)</i>
<b>SDP</b>	<i>Socijaldemokratska partija (Socialdemocratic Party)</i>
<b>SKPJ</b>	<i>Savez komunista - pokret za Jugoslaviju</i> <sup>12</sup> <i>(Communist League - Movement for Yugoslavia)</i>
<b>SNO</b>	<i>Srpska narodna obnova (Serb National Renewal)</i>
<b>SO</b>	<i>Srpska opozicija (Narodna stranka, Srpski rojalistički blok)</i> <sup>13</sup> <i>(Serb Opposition (National Party, Serb Royal's Block)</i>
<b>SPS</b>	<i>Socijalistička partija Srbije (Socialist Party of Serbia)</i>
<b>SRS</b>	<i>Srpska radikalna stranka (Serb Radical Party)</i>
<b>SSJ</b>	<i>Stranka srpskog jedinstva</i> <sup>14</sup> <i>(Party of Serb Unity)</i>
<b>SSS</b>	<i>Seljačka stranka Srbije (Peasant's Party of Serbia)</i>

---

<sup>11</sup> Struktura koalicije se promenila na izborima 1993. godine u odnosu na izbore decembra 1992. godine. Iz koalicije je izašla Demokratska stranka Srbije (lider: Vojislav Koštunica), a ušao je Građanski savez Srbije (lider: Vesna Pešić) i Narodna seljačka stranka (lider: Dragan Veselinov).

<sup>12</sup> Na izborima decembra 1993. godine SKPJ je učestvovao u koaliciji pod nazivom *Udružena levica*. Rezultate na izborima te koalicije smo prikazali kao rezultate stranke SKPJ.

<sup>13</sup> Na izborima decembra 1993. godine Narodna stranka (lider: Milan Paroški) ušla je u koaliciju sa Narodnom radikalnom strankom u prvoj izbornom jedinici - Beograd. U svim ostalim izbornim jedinicama ove dve stranke imale su odvojene liste. Rezultate Narodne stranke u tim izbornim jedinicama prikazali smo kao rezultate koalicije SO.

<sup>14</sup> Na izborima decembra 1992. godine stranka još nije bila formirana. Na tim izborima samo u 7. izbornoj jedinici učestvovala je lista grupe građana: Željko Ražnatović - Arkan. Njene rezultate prikazali smo kao rezultate stranke SSJ.

**Dodatak 2: Spisak skraćenica korišćenih promenljivih**

<b>GDP</b>	<i>Narodni dohodak po stanovniku u 1990. godini (National income per capita in 1990)</i>
<b>IZBEG</b>	<i>Učešće broja izbeglih lica po opštinama u periodu 1.5.1991. do 20.9.1992. godine u ukupnom stanovništvu opštine (procenti) (Proportion of the refugees in the total population in period 1.5.1991-20.9.1992 (percent))</i>
<b>SRBI</b>	<i>Učešće broja Srba u stanovništvu opštine u 1991. godini (procenti) (Proportion of the Serbs in total population in 1991)</i>
<b>STAN</b>	<i>Broj stanovnika opštine u 1991. godini (Total population in municipalities in 1991)</i>